

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI, CHORVACHILIK
VA BIOTEKNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR, JISMONIY MADANIYAT VA SPORT
KAFEDRASI**

**Katta o‘qituvchi Haydarov Obid Erkinovichning
“Global jarayonlar va barqaror taraqqiyot falsafasi”
mavzusidagi**

OCHIQ MA‘RUZA DARSII ISHLANMASII

**Ta‘lim yo‘nalishi: 60840100 – Veterinariya meditsinasi
Fan: Falsafa**

Samarqand – 2026

Tuzuvchi:

O.E.Haydarov – Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

Sattorov M.D. – Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti “Falsafa” kafedrasida dotsenti v.b., falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Vaxabov M.T. – Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar, jismoniy madaniyat va sport kafedrasida” katta o‘qituvchisi, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mavzu: GLOBAL JARAYONLAR VA BARQAROR TARAQQIYOT FALSAFASI

O‘quv mashg‘ulotida ta’lim texnologiyasi modeli

Vaqt: 80 daq.	Talabalar soni: 72 nafar
O‘quv mashg‘ulotining turi va shakli	Ma’ruza - yangi bilimlarni egallash va mustahkamlash bo‘yicha o‘quv mashg‘uloti
O‘quv mashg‘ulotining rejasi	<p>1.Globallashuv, globalistika va barqaror taraqqiyot jarayonlarining mohiyati</p> <p>2.Global muammolarning tasnifi: urush va tinchlik, demografiya, migratsiya, ta’lim, energetika, ekologiya, oziq-ovqat, urbanizatsiya</p> <p>3.Global makonda texnika, axborot texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va virtual reallikning mutanosibligi</p>
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: talabalarda globallashuv, global jarayonlar, barqaror taraqqiyot tushunchalarining mohiyati va o‘zaro bog‘liqligi, global muammolar, ularning turlari va tasnifi, global makonda texnika, axborot texnologiyalari, sun’iy intellektning mutanosibligi haqidagi bilimlarni shakllantirish, olingan bilim, ko‘nikma va malakalarni nazorat qilish.	
Pedagogik vazifalar	O‘quv faoliyati natijalari
– ta’lim jarayonida globallashuv va uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ma’lumotlar berish	– ta’lim jarayonida globallashuv va uning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishadi
O‘qitish usullari	Og‘zaki bayon qilish metodi, blits-so‘rov, taqdimot, aqliy hujum, “B.B.B.” usullari
O‘quv faoliyatini tashkil etish shakli	Ommaviy, yakka tartibli
O‘qitish vositalari	O‘quv-uslubiy majmua, darslik, tarqatma materiallar, yozuv taxtasi, kompyuter, proyektor
O‘qitish shart sharoitlari	Guruh bilan ishlashga qulay bo‘lgan jihozlangan xona
Qaytar aloqaning usul va vositalari	Taqdimot, og‘zaki so‘rov, tezkor savol-javob

O‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi

Bosqichlar vaqti	Faoliyat mazmuni	Ta’lim oluvchi
	Ta’lim beruvchi	
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish (10 daqiqa)	Tashkiliy qism. Salomlashish, davomatni aniqlash 1.1. Tayanch bilimlarni faollashtiruvchi blits-so‘rov, taqdimot, aqliy hujum, “B.B.B.” usullari bilan dars boshlaydi. 1.2. Yangi mavzuning nomi, maqsad va kutilayotgan natijalarni yetkazadi. Mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarni va adabiyotlar ro‘yxatini aytadi. O‘quv mashg‘uloti davomida o‘quv ishlarni baholash mezonlarini tanishtiradi	Javob beradilar Tinglaydilar va javob beradilar Tinglaydilar va yozib oladilar
2-bosqich. Asosiy bosqich (60 daqiqa)	Yangi mavzuni o‘tish. 2.1. Mavzu bo‘yicha talabalar bilimini faollashtirish uchun suhbat o‘tkazadi. 2.2. Yangi mavzu mazmuni va mohiyatni ochib beradigan slaydlarni ko‘rsatadi va tushuntiradi 2.3. Mavzuning har bir rejasi bo‘yicha asosiy tushuncha va jihatlariga e’tibor qaratadi Mavzuni mustahkamlash 2.4. O‘qituvchi rejalar asosida mavzuni mustahkamlaydi	Yozadilar. Mavzuni tinglaydilar Topshiriqni bajaradilar
3-bosqich. Yakuniy bosqich (10 daqiqa)	Dars yakuni Mavzuni umumlashtiradi, umumiy xulosalar qiladi, yakun yasaydi, savollarga javob beradi	Tushunib oladilar, topshiriqlarni bajaradilar

Tavsiya qilinadigan adabiyotlar:

1. Shermuhamedova N. Falsafa, darslik – Toshkent: Idris Abdurauf nashr, 2021. 667-b.
2. Davronov Z., Shermuhamedova N, Qahharova M, Nurmatova M, Husanov B, Sultonova A. Falsafa, o‘quv qo‘llanmasi –Toshkent: TMU, 2019. – 375 b.
3. Saifnazarov I. Muxtorov A., Sultanov T., Usmonov F. Falsafa. Darslik. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi, 2021. – 424 b.
4. Madaeva Sh. Shermuhamedova N. va boshqalar. Falsafa, o‘quv qo‘llanmasi. – Toshkent: 2019
5. Чумаков А.Н. Философия, учебник. – М.:INFRA. 2018. – 320 с.

Mavzu: GLOBAL JARAYONLAR VA BARQAROR TARAQQIYOT FALSAFASI

Reja:

1. Globallashuv, globalistika va barqaror taraqqiyot jarayonlarining mohiyati
2. Global muammolarning tasnifi: urush va tinchlik, demografiya, migratsiya, ta'lim, energetika, ekologiya, oziq-ovqat, urbanizatsiya
3. Global makonda texnika, axborot texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va virtual reallikning mutanosibligi

TAYANCH SO‘Z VA IBORALAR:

Globallashuv, globalistika, barqaror taraqqiyot, global muammolar, termoyadro urushi, demografik muammo, oziq-ovqat muammosi, migratsiya, ekologik muammo, pandemiya, axborot texnologiyalari, internet, sun'iy intellekt, virtual reallik

Bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim metodi orqali talabalar bilimni baholash

BILAMAN	BILISHNI XOHLAYMAN	BILIB OLDIM

1. **Globallashuv** – lotincha “glob” so‘zidan olingan bo‘lib, uni “dumaloqlashuv”, “kurrallashuv” deb tarjima qilish mumkin. Ushbu atama Yer sharining, Yer kurrasining fan-texnika yutuqlari tufayli insoniyat ixtiyorida xuddi bir butun sharga, kurraga aylanishini tushuntirish uchun ishlatiladi. “Global” tushunchasi lug‘aviy ma’nosi nuqtai nazaridan fransuz tilida “umumiy”, lotin tilida esa “globus”-Yer shari” ma’nolarini bildiradi. Demak, globalizm tushunchasi ana shu ikki ma’noda ham bevosita insoniyat hayoti va taqdiri bilan bog‘liq bo‘lgan katta muammolarni, “sayyoraviy”, “dunyoviy” muammolarni, global taraqqiyot istiqbollari o‘ziga qamrab oladi. “Globallashuv” atamasi dastlab amerikalik olim T.Levitt tomonidan 1983 yil «Garvard biznes revyu» jurnalida chop qilgan maqolasida qo‘llangan. T.Levitt yirik transmilliy korporatsiyalar ishlab chiqaradigan turli-tuman mahsulot bozorlarining birlashuv jarayonlarini “globallashuv” deb atagan. Mazkur ta’rifda globallashuv jarayonining iqtisodiy tomonlariga e’tibor berilgan.

Globallashuv deganda hozirgi sharoitda turli mamlakatlar, davlatlar va xalqarning iqtisodiy madaniyati, ma’naviyatining, odamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’siri va bog‘liqlikning kuchayib borishi tushuniladi. Globallashuvga ta’rif bergan fransuz tadqiqotchisi B.Bandi bu jarayon uch o‘lchovli ekanini ta’kidlaydi:

- globallashuv – muttasil davom etadigan tarixiy jarayon;
- globallashuv – jahonning universallashtirish jarayoni;
- globallashuv – milliy chegaralarning “yuvilib ketish” jarayoni deb hisoblaydi.

O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov *“bugungi kunda globallashuv jarayonidan hech bir xalq chetda turishi mumkin emas, shunday kayfiyatga berilgan xalq yoki millat taraqqiyotdan yuz yillar orqada qolib ketishi mumkin”* deb ta'kidlaydi.

Globallashuv – butunjahon iqtisodiy siyosiy, madaniy integratsiya va unifikatsiya (bir birga yaqinlashuv) jarayonidir. Asosiy xususiyatlari xalqaro mehnat taqsimoti, kapital, ishchi kuchi va ishlab chiqarish resurlarining erkin harakati, [qonunchilik](#), iqtisodiy va texnologik jarayonlarni standartlashtirish, shuningdek, turli mamlakatlarning madaniyatini qo'shilish va yaqinlashuvidir. Bu ob'ektiv jarayon bo'lib jamiyatning barcha sohalarini qamrab oluvchi tizimli xususiyatga ega. Globallashuvga qarshi harakatlar ham mavjud bo'lib, ular globallashuv natijasida yuzaga keladigan va kelayotgan muammolarni oqibati salbiy deb e'tirof etishadi. Bunday tashkilot, uyushma, harakatlarga Green, AntiDaos kabi bir necha antiglobalistlarni kiritish mumkin.

A.Ochildievning ta'kidlashicha, *“...eng umumiy ma'noda, globallashuv, bir tomondan, muayyan hodisa, jarayonning barcha mintaqalar, davlatlar va butun [Yer](#), ikkinchi tomondan, ularning insoniyat taqdiriga daxldor ekanini anglatadi”*. Yana bir rus olimi L.E. Grinning fikricha, *«Globallashuv -mintaqalar va umuman jahonning integratsiyasi va yaqinlashuvining natijasidir»*. U globallashuvga jarayon sifatida qaraydi va unga quyidagi ta'rifni beradi. *«Globallashuv - bu jarayon, uning natijasida dunyo o'zining barcha sub'ektlariga yanada aloqador va yana ham bog'liq bo'ladi»*.

Globallashuv - bu avvalo hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi demakdir. Har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Hozirgi paytda uning g'oyat o'tkir va keng qamrovli ta'sirini deyarli barcha sohalarda ko'rish, his etish mumkin. Ayniqsa, davlatlar va xalqlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik aloqalarining kuchayishi, xorijiy investitsiyalar kapital va tovarlar, ishchi kuchining erkin haarakati uchun qulayliklar vujudga kelishi, ko'plab yangi ish o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining, ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan tarqalishi, turli qadriyatlarining umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining ortishi – tabiiyki, bularning barchasiga globallashuv tufayli erishilmoqda.

Globalistika jahon rivojlanishining eng yangi tendensiyalarini anglab yetish borasidagi ko'p sonli sa'y-harakatlar, globallashuv jarayonlarining mohiyati, tendensiyalari va sabablarini, ular ta'sirida yuzaga kelayotgan global muammolarni aniqlash va bu jarayonlarning oqibatlarini anglab yetishga qaratilgan fanlararo ilmiy tadqiqotlar sohasidir. Kengroq ma'noda **«globalistika»** atamasi globallashuvning turli jihatlari va global muammolarga oid ilmiy, falsafiy, madaniy va amaliy tadqiqotlarni, jumladan ularning olingan natijalarini, shuningdek ularni ayrim davlatlar darajasida ham, xalqaro miqyosida ham iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jabhalarda amalga joriy etish borasidagi amaliy faoliyatni ifodalash uchun qo'llaniladi. Globalistika – bu zamonaviy dunyoda sodir bo'layotgan jarayonlar ta'siri ostida tadqiqot sub'ektlarining tez - tez qaytarib bo'lmaydigan ixtisoslashuvi va bo'linishiga bo'linib, gumanitar inqirozni bartaraf etishga intiladigan, xalqaro munosabatlar va jahon siyosati sohasidagi

fanlararo bilimlar shaklidir. Globalistika tahliliy fan vazifasini bajaradi, uning tadqiqot mavzusi hali ham noaniq.

Barqaror taraqqiyot deganda hozirgi avlodlar hayotiy ehtiyojlarini kelgusi avlodlar ehtiyojlarini qondirishga zarar yetkazmasdan amalga oshiriladigan rivojlanish tushuniladi. Barqaror taraqqiyot mazmun bo'yicha ekologik rivojlanish tushunchasiga juda yaqindir. 1968-yil 10 ta davlatdan 30 kishidan iborat fan, madaniyat, maorif, biznes vakillari «Rim klubi» deb nomlangan nodavlat tashkilotini tuzishdi. Klub a'zolari insoniyatning hozirgi va kelajakdagi murakkab ahvolini muhokama qilish va inqirozdan chiqish yo'llarini o'rganishni asosiy maqsad deb belgiladilar. 1972-yil 13-martda «Rim klubi» uchun tayyorlangan «O'sish chegaralari» ma'ruzasi e'lon qilindi. Ma'ruzada sayyoramiz kelgusi ekologik holatini bashorat qilish bo'yicha global model tahlil qilingan. Modelda sayyorada o'sishni va uning chegarasini belgilaydigan 5 asosiy omil:

1. aholi soni;
2. qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi;
3. tabiiy resurslar;
4. sanoat ishlab chiqarishi;
5. atrof muhitning ifloslanishi asos qilib olingan.

1975-yili dunyoda aholi soni 4 milliard, 1987-yili 5 milliarddan oshdi. Dunyoning turli chekkalaridagi ekologik inqiroz vaziyatlari chuqurlashdi. Orol dengizining qurishi, Shimoliy Afrika mamlakatlaridagi qurg'oqchilik, okeanlarning neft mahsulotlari bilan ifloslanishi, ozon tuynuklari muammolari chegara bilmasligi, mintaqaviy va global oqibatlar bilan namoyon bo'ldi.

1992-yilning 3-4-iyun kunlarida Braziliyaning Rio-de Janeyro shahrida BMTning atrof muhit va rivojlanish bo'yicha konferensiyasi bo'lib oldi. Unda 179 davlatlarning rahbarlari, hukumat vakillari, ekspertlar, nodavlat tashkilotlari, ilmiy va ishbiarmon doiralari vakillari qatnashdilar. *Hozirgi vaqtda rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi GFR yoki AQSh aholisi hayot darajasiga yetishishi uchun yana bir Yer sayyorasi resurslarini o'zlashtirish lozim bo'ladi.* Yer esa koinotda yagonadir. Tabiat va jamiyatning mutanosib rivojlanishi - **koevolyutsiya** deb yuritiladi. Jamiyatning rivojlanish sur'atlari juda yuqori, tabiat evolyutsiyasi tezligi o'zgarmaydi. Koevolyutsiyaga erishish uchun jamiyat o'zining ayrim ehtiyojlaridan voz kecha olishi lozimdir.

XXI asrga kelib atrof-muhitga ta'sir sur'ati yuqoriligicha qolmoqda. Barqaror rivojlanish yo'lidagi sa'yi-harakatlar ijobiy natijalarini bermoqda. XXI asr boshlariga kelib rivojlangan davlatlarda ekologik inqirozning oldini olish tadbirlariga yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning 1,5-2,5% ulushi sarflanishi lozim. Atrof-muhit ancha ayanchli holga tushib qolgan mamlakatlarda esa bu ko'rsatgich 4-5%dan kam bo'lmasligi kerakligi ta'kidlanadi. Ekologik ta'lim tarbiyani rivojlantirish, jamoatchilik rolini oshirish, ekologik texnologiyalarni joriy qilish barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

2. Odamzod nasli XX asrning ikkinchi yarmida shunday muammolar domiga tortildi-ki, endilikda ularning iskanjasidan qutulib ketish yoki ketmaslik bugungi kunning eng dolzarb masalasiga aylandi. Agar XX asrning birinchi yarmi oxirlarida insoniyat qarshisida asosan bitta umubashariy muammo - yadro halokatining oldini

olish ko'ndalang bo'lib turgan bo'lsa, II jahon urushidan keyin ahvol o'zgardi. Aholi tabiiy o'sishining yuqori darajasi saqlanib qolishi, fan va texnika yutuqlaridan tor manfaatlar yo'lida foydalanishga ruju qilinishi va bir qator mintaqalarda murakkab ekologik vaziyatning vujudga kelishi masalani chigallashtirib yubordi. Oqibatda insoniyatning kelajagi to'g'risida turli tipdagi bashoratlar kelib chiqdi. Ana shunday sharoitda har bir aql zakovatli odam «Bunday yo'lida qanday muammolar, qiyinchiliklar, sinovlarga duch kelishimiz mumkinligini yetarli darajada aniq tasavvur qilayapmizmi?» - degan savolni o'z oldiga ko'ndalang qo'yishi va unga javob topishi zarur bo'lib qoldi. Bu savollarni butun jahon xalqlarining ishtirokisiz hal etib bo'lmaydi.

Tabiatga kishilarning zug'umi kuchaya borgan sari tabiiy muvozanatning buzilishi oqibatida kishilarning yashash tarzi, sog'lig'i, ijtimoiy muhitga bo'lgan aks ta'siri tobora halokatli tus ola boshladi. Insoniyat bunday tahlikali holatdan faqatgina, har qanday siyosiy, mintaqaviy, irqiy, milliy, diniy va boshqa manfaatlarini keyinga surib, mushtarak umuminsoniy manfaatlar tevaragida jipslashish, zudlik bilan ta'sirli choralar qo'llash orqaligina qutulishi mumkin. «Butun dunyo yagona va o'zaro bog'liqdir. Bizning mushtarak burchimiz yer yuzini bolalarimiz va nabiralарimizga obod va baxtiyor yashashlari uchun munosib qilib qoldirishdir»¹.

Hozirgi paytda insoniyatga xafv solib turgan umumbashariy muammolar deganda butun dunyo, barcha davlatlar va xalqlarning ishtirokisiz yechish mumkin bo'lmagan muammolarga aytiladi.

Bunday muammolar quyidagilardir:

- termoyadro urushi xavfining oldini olish va qurollanishni bartarf etish;
- jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotning o'sishi uchun qulay shart-sharoit yaratish;
- iqtisodiy qoloqlikni tugatish, yer yuzida qashshoqlik va ochlikka barham berish;
- tabiiy boyliklardan oqilona va kompleks yondashgan holda foydalanish;
- insoniyatning baxt-saodati yo'lida fan-texnika yutuqlaridan foydalanish uchun xalqaro hamkorlikni yanada faollashtirish (eng xavfli kasalliklarga qarshi kurash, kosmosni o'zlashtirish, dunyo okean boyliklari va imkoniyatlaridan unumliroq foydalanish, ozon qatlamining yo'qolish xavfini oldini olish va h.k.);
- insoniyat va uning kelajagi to'g'risida o'zaro hamkorlikda jiddiy tadqiqotlar olib borish, kishi organizmining tobora tez sur'atlar bilan o'zgarayotgan sun'iy va tabiiy muhitga moslashish jarayonini ilmiy tahlil qilish.

Insoniyat oldida ana shu xildagi muammolarning ko'ndalang turib qolishining o'ziyoq kishilik sivilizatsiyasi o'ta murakkab, o'ta qaltis bir jarayonni boshidan kechirayotganligidan darak beradi. Umumbashariy muammolarning ba'zi bir guruhlari mavjudki, ularni hal qilishning o'ziyoq butun sayyoramizdagi ijtimoiy hayotning keyingi ming yillikdagi aniq manzarasini chizib berish uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi mumkin. Bunday muammolar shartli ravishda uch guruhga ajratiladi:

Birinchidan, hozirgi paytdagi mavjud ijtimoiy kuchlar o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlar (ijtimoiy-iqtisodiy sistemalar o'rtasidagi, mintaqaviy ziddiyatlar, davlatlar, milliy va diniy nizolar va x.k.) bo'lib, bular shartli ravishda «intersosial»

---

¹ Каримов И.А. Ёзбекистон XXI аср б'са'асида: хавфсизликка таъдид, бар'арорлик шартлари, тара'иёт кафолотлари. – Т.: «Ёзбекистон» 1997, 4-бет.

muammolar deb hisoblanadi. Ular urush va tinchlik, mehnat resurslaridan foydalanish darajasi va shu kabilarni ham qamrab oladi.

Ikkinchidan, «Inson va jamiyat» o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq muammolar bo'lib, bularga ilmiy-texnika taraqqiyoti (ITT); maorif va madaniyat; aholi ko'payishining tez sur'atlar bilan ildam ketishi («Demografik portlash», kishilar salomatligini saqlash, kishi organizmining nihoyatda tez o'zgarib borayotgan ijtimoiy muxitga moslashishi) shuningdek, insoniyatning kelajagi kabi masalalarni kiritish mumkin.

Uchinchidan, «inson—tabiat» munosabatlariga esa xom-ashyo resurslarini tejash, aholini oziq—ovqat va ichimlik suvi bilan ta'minlash, tabiatni muxofaza qilish kabi muammolar kiradi. Bu guruh muammolar ijtimoiy omillar tasirida vujudga keladi, ularni hal qilishda esa ijtimoiy omillarning o'rnini va ahamiyatini to'g'ri anglagan holdagina masalaning tub mohiyatini tushunish mumkin.

Xuddi shuningdek, sof ijtimoiy global muammolarning yechimida tabiiy omillarning bu jarayonga bevosita ulanib ketishini ham nazardan soqit qilmaslik kerak. Ham ijtimoiy, ham tabiiy omillar asosida yuzaga chiqadigan umumbashariy (global) muammolar bir butunlikni tashkil etib, ularga har tomonlama (kompleks) yondashish kerakligini xayotning o'zi taqozo etmoqda. Bu esa, o'z navbatida, falsafa fani zimmasiga katta mas'uliyatlar yuklaydi.

Kishilik jamiyatining kelgusi istiqboli to'g'risida jiddiy ilmiy bashoratlar orasida 1968 yilda A. Pechchei tomonidan asos solingan «Rim klubi» a'zolari bo'lgan J. Forrester, D. Medouz, Ya. Tinbergan, A. Ging va boshqalar tomonidan tayyorlangan hisobotlarning ilmiy ahamiyati nihoyatda katta. Ularda insoniyatning kelgusi istiqbolini shubha ostida qoldirayotgan umumbashariy muammolar ko'lamining kengayib borishi, kishilar tomonidan tabiatga qilinayotgan zug'umning mudhish oqibatlarini qanday bo'lishi to'g'risida jiddiy mulohazalar yuritiladi. «Rim klubi» a'zolari tomonidan qilingan bashoratlar ilmiy-falsafiy mazmunga ega bo'lib, unda asosan tajriba sinovidan utgan bilimlar va mantiq qonunlari va kategoriyalariga suyangan xolda insoniyatning kelajagi tug'risida muhim ilmiy xulosalar bayon qilingan.

Energiya va yoqilg'i resurslaridan tejimli foydalanish muammosi. Davrimizning yana bir muhim belgilaridan biri jaxon iqtisodiyotining sur'atini belgilaydigan energiyani iste'mol qilish ko'lami muttasil kengayib borayotganligidir. Agar hozirgi sur'atda jaxon iqtisodiyoti davom etadigan bo'lsa, u vaqtda sanoat va xalq xujaligining energiyaga bo'lgan ehtiyoji uchun yaqin yillar ichida yiliga 20 mlrd. tonna yoqilg'i talab qilinadi. Bu ko'rsatgich 2025 yilda 35-40 mlrd., XXI oxiriga borib, 80-85 mlrd. tonnani tashkil etishi taxmin etilmoqda.

Vujudga kelayotgan bu holatdan chiqib ketishning yo'li esa bitta, u ham bo'lsa, yoqilg'ining organik moddalar (neft, ko'mir, gaz va h.k.) dan olinadigan energiya salmog'ini kamaytirib, noorganik yoqilg'i manbalar (GESlar, AES, shamol elektrostansiyalar, Quyosh energiyasidan foydalanish, vodorod, geliy va x.k.) dan olinadigan energiya miqdorini muttasil oshirib borish. Quyosh energiyasi, GES va shamol elektrostansiyalar 2025 yilda bu ehtiyojning 60%ini qondirishi mumkin.

Yaqin kelajakda rivojlanayotgan mamlakatlarda elektr energiyasi ishlab chiqarishni tez sur'atlar bilan ko'paytirib borish ko'zda tutilmoqda. Butun jaxonda ishlab

chiqarilgan elektr energiyasining qariyb 34% ana shu mamlakatlar xissasiga to'g'ri keladi. Elektr energiyasining shu qadar tez sur'atlar bilan ishlab chiqarilayotganligi yon atrofidagi tabiiy va ijtimoiy muhitga ta'sir etmasdan iloji yo'q. Masalan, gigant GESlarning qurilishi o'z navbatida ana shu regionning, iqlim sharoitiga, yon atrofdagi shahar va qishloqlarda xalq xujaligining ko'pgina tarmoqlariga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin (masalan, ekin maydonlarining qisqarishi, mavjud maydonlarning shurlanishi va ishdan chiqishiga olib kelishi mumkin). Atom elektrostansiyalarining chiqindilarini bartaraf etishning ekologik xavfsizlik masalalari hozirgi davrning yechilishi murakkab muammolariga aylandi. Ayniqsa, 1986 yil 26 aprel kuni Chernobil AES IV blokining ishdan chiqishi natijasida juda katta miqdordagi radiasiyaning havoga tarqalishi mazkur regionning yashashga mutlaqo yaroqsiz bo'lib qolishiga sababchi bo'ldi.

Xom-ashyo resurslaridan foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash muammosi. Jaxon statistig axborot markazlari bergan ma'lumotlarga qaraganda, XX asrning boshidan to hozirgi kungacha ishlab chiqarilgan ko'mirning 45%, temir rudasining 57%, neftning 76%, tabiiy gazning 80% keyingi 25 yilga to'g'ri kelar ekani. Ana shunday xolatni xom-ashyoning boshqa turlari tug'risida ham gapirish mumkin. Tahlillarga qaraganda, 90-yillarda ishlab chiqarilgan xom-ashyo miqdori 60-70-yillardagiga qaraganda 1,5-2 barobar ko'paygan.

Yer yuzida vujudga kelgan bunday holat, bir tomondan, insoniyatni xom-ashyo resurslari bilan ta'minlash imkoniyatlari, hosildor yerlar va ichimlik suvi manbalarining kamayib borishi, shuningdek boshqa xom-ashyo zaxiralarining kamayib ketishi kabi boshqa bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Dunyo okeaning ifloslanishi, jonli tabiatning yo'qotilishi yanada xavfli tus olmoqda. Har yili okenlarga 12-15 mln. tonnaga yaqin neft va neft maxsulotlari to'kilmogda, shaharlarning kengayishi, sanoat korxonalarini qo'rish uchun ming-minglab gektar yer maydonlari ajratib berilmogda, urmonlar kesilib yashil yerlar kamaymogda. Bu tendensiya, aynigsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda xavfli tus olmoqda. Dunyoda har yili 0,8% tropik o'rmonlar yo'qolib bormogda, 200 ming km² territoriyadagi tropik o'rmonlar kesilib qayta tiklanmay qolmogda. Hozirgi paytda yiliga 8,3 mln. gektar, yoki minutiga 16 gektar o'rmon yo'qotilmogda. Tabiiy muvozanatning dunyo miqiyosida tez o'zgarishining oqibati hozirning o'zidayoq insonning yashashi va faoliyati uchun uta zarur bo'lgan mo'tadil muhitning buzilishiga olib kelmoda.

Davrimizning yana salbiy belgilaridan biri shundagi, inson faoliyati ko'laminin miqyosi tobora biosferani tula egallab, endilikda kosmosga ham ta'sir eta boshladi.

Oziq-ovqat muammosi va biosfera. Nihoyatda tez usib borayotgan dunyo aholisini oziq-ovqat bilan ta'minlash muammosi keyingi paytlarda jaxonning bir qancha mintagalarida ancha keskinlashdi. Mavjud ma'lumotlarga asosan, dunyo xalqlarining 2/3 qismi doim oziq-ovqat taqchilligi hukm surayotgan mamlakat xalqlari hissasiga to'g'ri kelmogda. Bu mintagalarda ekiladigan yer maydonlari aholi jon boshiga nisbatan kamayib, 0,2 ga. ni tashkil etmogda. Holbuki, 1950 yilda bu ko'rsatg'ich 0,5 ga ni tashkil etgan edi.

Oziq-ovqat zaxiralarining usishini, bir tomondan, ishlanadigan yer maydonlarini kengaytirish hisobiga, ikkinchi tomondan ekilayotgan maydonlarning hosildorligini oshirish hisobiga ta'minlash mumkin. Keyingi paytlarda hosildorlikni ko'paytirish

ustida juda ko'p ishlar qililib, 80 - yillarning oxirlariga kelib dunyo miqyosida yetishtirilgan maxsulot o'sishining 90% hosildorlikni ko'tarish hisobiga to'g'ri keldi. Ammo, bizga ma'lumki, bunday muvaffaqiyatlarga tabiatga haddan ziyod qilingan qattiq zug'um qilish natijasida erishiladi. Juda ko'p yerlar bunday tazyiqqa dosh bera olmasdan ishdan chiga boshladi. Bu yerlarni tabiiy xolatiga qaytarish uchun imkoniyat qolmadi.

Demografik muammolar va uning falsafiy taxlili. XX asr o'zining bir qator belgilari bilan oldingi barcha davrlardan keskin farq qiladi. Xususan, XX asrni «demografik portlash» davridir, degan qarashlar ham keng tarqalgan. Bunda qolgan barcha jaxonshumul muammolarni keltirib chiqaruvchi bosh sabablardan biri ham aynan yer yuzida aholining tez sur'atlar bilan ko'payishi bilan bevosita bog'liq ekaniligi nazarda tutiladi. «Demografik portlash» tushunchasi ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning qisqa bir davrida, muayyan mintaga yoki mamlakatda va shuningdek, butun yer yuzida tabiiy tug'ilish hisobiga aholi miqdorining nihoyatda tez ko'payishini anglatadi.

Insoniyatning oldida ana shunday xavf borligi to'g'risida dastlab ingliz iqtisodchisi Tomas Robert Maltus (1766-1834 yy.) ogohlantirgan edi. U o'zining «Aholishunoslikning qonuniyati to'g'risida tajribalar» nomli kitobida aholining geometrik progressiya buyicha ko'payishini, uning xayot kechirishi uchun zarur bo'lgan moddiy ne'matlarning ko'payishi arifmetik progressiya bo'yicha ruy berishini aytgan edi. Maltus bu jarayonning oldi olinmasa, yaqin kelajakda, planetar masshtabda, tabiiy muhit berishi mumkin bo'lgan moddiy ne'matlar miqdori bilan juda tez sur'atlarda ko'payayotgan dunyo aholisi extiyoji o'rtasida ziddiyat vujudga kelishini bashorat qilgan edi.

Darhaqiqat, bundan 6-8 ming yillar oldin yer yuzida 5 mln. atrofida odamlar istiqomat qilishgan, deb taxmin qilinadi. Bu ko'rsatkich eramizning boshlarida 230 mln., 1-ming yillikning oxiri 2-ming yillik boshlarida, ya'ni Beruniy zamonida 305 mln; 1500 yilda 440 mln; 1800 yilda 952 mln; 1900 yilda 1656 millionni tashkil etgan. XVI asr boshidan XIX asr boshigacha, ya'ni uch asr mobaynida bu ko'rsatkich 174 foizga oshganligini; 1900 yildan to 1999 yilgacha esa bu nisbat sal kam 4 barobar oshganligini kuzatamiz.

Respublikamizda «demografik portlash» asosan, XX asrning ikkinchi yarmida ro'y berib, bu jarayon (boshqa biror jiddiy omillar ta'sir etmasa) XXI asrning dastlabki o'n yilliklari oxirigacha davom etishi bashorat qilinmoqda. Respublikada 1980 yilda aholining bir yillik tabiiy o'sishi 421161 kishini tashkil etdi, bu ko'rsatkich 1989 yilda 480621 kishini 1997 yilda 580673 kishini tashkil etdi.

3. Hozir jamiyat hayotida texnika hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uning taraqqiyoti inson hayotining deyarli barcha sohalariga taalluqli bo'lib, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni hal qiluvchi tarzda belgilab beradi, odamlar o'rtasidagi munosabatlarga, insonning o'zligini anglashiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. G'arb falsafasida tadqiqotlarning «texnika falsafasi» deb nom olgan alohida yo'nalishi paydo bo'ldi. Nemis faylasufi Ernest Kapp o'zining 1877 yilda e'lon qilingan «Texnika falsafasi asoslari» kitobida birinchi bo'lib «texnika falsafasi» atamasini ishlatgan.

Texnika nima? Bu tushuncha ilk bor qadimiy yunon faylasuflari Aflotun va Arastu asarlaridayoq qo'llanilgan. Yunoncha «*techne*» bir nechta ma'noni- san'at, mahorat, mohirlik degan ma'nolarni anglatadi. «Nikomax etikasi» asarida Arastu *techne* so'zining *empeireia* (tajribaviy bilim) va *episteme* (nazariy bilim) so'zlaridan

farqlanishiga e'tibor qaratdi². *Empeireia* va *episteme* tabiiy predmetlar to'g'risidasi bilimlardan iborat bo'lsa, *techne* – inson faoliyati va mehnati natijasida yuzaga keladigan va sun'iy mehnat qurollarini yaratish to'g'risidagi bilimlardir.

Texnologik jarayon yoki *texnologiya* - texnikaviy ob'ektning o'zgartirilayotgan predmet bilan o'zaro ta'siri jarayonidir. U mazkur o'zaro ta'sir usullari, texnikaviy ob'ektning ta'sir ko'rsatish izchilligi, predmetning o'zgarish jarayonlaridan iboratdir.

Hozirgi voqelikda inson o'zini axborot texnologiyalarida ramziy ifoda etadi, o'z navbatida raqamli texnika ham ramziy jihatdan insonga o'xshash tizim hisoblanadi. Bugungi kunda kompyuter insonning ikki ming yillikdagi imkoniyatlari ramzidir.

Texnika falsafasi inson va texnika o'rtasidagi munosabatlarning salbiy tomonlariga ham e'tibor qaratadi. Texnikaviy taraqqiyot inson tomonidan tabiatning o'zlashtirishdagi navbatdagi yutuqlardan birigina bo'lib qolmadi. Bu taraqqiyot atrof muhitga halokatli ta'sir ko'rsatadi, inson tomonidan atrof olamni anglash xususiyatini ham o'zgartirib yuboradi. Texnika taraqqiyoti natijasida inson va tabiatni bir-biridan ajratuvchi yangi soha yuzaga keladi. Fransuz sotsiologi J. Ellyulning taxminicha, tabiat endilikda bizning ko'rkam muhitimiz bo'lolmaydi. Texnikaning o'zi yaxlit yashash makoniga aylanadi, inson ana shu makonning ichida yashaydi³. Olimlarning tili bilan aytganda – *texnomakon* shunday makonga aylandiki, inson unda nemis faylasufi M. Xaydeger ta'biri bilan aytganda o'zining asil mavjudligidan voz kechadi.

Texnoetika texnikaning salbiy oqibatlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida insonning texnikaviy faoliyatini tartibga soluvchi etika talablari tizimidan iboratdir. Yangi texnologiyalar: yadroviy, fazoviy, axborot texnologiyalari, biotexnologiyalar rivojlanishi bilan texnikaviy faoliyatni tartibga solish masalasi tobora dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Sanab o'tilganlar orasida ayniqsa axborot texnologiyalari jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda va u o'ziga faylasuflar e'tiborini ko'proq talab etadi.

Axborot ishlab chiqarish, uni saqlash va qayta ishlash jamiyatning texnologik jihatdan rivojlanishini belgilovchi muhim sohaga aylandi. Faylasuflarning *sivilizatsiya taraqqiyotining axborot bosqichi* to'g'risidagi fikrlarida axborot, axborot tizimlari va texnologiyalarining insoniyat hayotidagi roliga katta ahamiyat beriladi.

Birinchi elektron hisoblash mashinalari yaratilgan vaqtdan boshlab o'tgan 70 yil ichida kompyuter texnikasi ulkan elektron-hisoblash markazlaridan tortib to chindan mislsiz imkoniyalarga ega bo'lgan kichik hajmli maxsus kompyuterlargacha bo'lgan salmoqli natijalarni qo'lga kiritdi. Kompyuter inqilobi ishlab chiqarish va ta'lim sifatini o'zgartirib yubordi, maishiy sohani va insonning butun turmush tarzini jadal ravishda o'zgartirib yubormoqda. Kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalaridan foydalanish har qanday davlat tomonidan qo'lga kiritilgan yutuqlar darajasining ko'rsatkichiga aylandi. Bu birinchidan, ishlab chiqarish va hisoblash texnikasidan foydalanish bazasining mavjudligi, ikkinchidan, axborotning keng tarqalishini va foydalanuvchilarning ma'lumotlar bazasidan foydalana olishini, tez qaror qabul qilish va bu qarorni amalga oshirishni ta'minlovchi tegishli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy institutlarning faoliyat ko'rsatishi bilan bog'liq.

---

² Философия. Под ред. В.Д.Губина, Т.Ю.Сидориной, В.П.Филатова. М., 1977. 256-б.

³ Новая технократическая волна на Западе. М., 1986. 147-б.

Butunjahon axborot tarmog‘i *Internetning* yaratilishi va faoliyat ko‘rsatishi insoniyatning texnika sohasida erishgan yutuqlari ko‘rsatkichidir. Internet kompyuter tarmog‘idan iborat. Internet tarixi 35 yildan ziyod davrni qamrab olgan bo‘lib, uning tarmog‘idagi tarkibiy qismlar va texnologiyalar XX asrning 60-yillaridan ishlab chiqila boshladi. «Internet» atamasining o‘zi esa kompyuter tarmoqlari belgilangan texnikaviy andozalar bo‘yicha birlashtirilganda – *1982 yilda paydo bo‘ldi* hamda yangi texnikaviy tizimlarning vujudga kelishidagi zarur bosqichga aylandi. U katta miqdordagi, turli tarmoqlarni birlashtirgan bo‘lib, tarmoq markazlarining o‘zi bir necha mingtani tashkil etar edi. 1991 yilda elementar zarralar fizikasi Yevropa laboratoriyasi xodimi Tim Berners-Lining World Wide Web (WWW) «Butunjahon o‘rgimchak to‘ri» loyihasi e‘lon qilindi. Shu loyiha tufayli Internet ommalashib ketdi. WWW loyihasining yaratilishi Internetni rivojlantirish sohasidagi yirik yutuqlardan biri hisoblanadi. WWW ning asosini tashkil etuvchi Web tarmoqlari Internetda deyarli har qanday axborotni – matn, grafik tasvirlar, tovush, videotasvirlarni joylashtirish imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda Internet o‘ta tez harakat qiluvchi yo‘ldoshli ma’lumotlar uzatish magistrallaridan tortib to asta-sekin ulanadigan telefon liniyalarigacha bo‘lgan turli kanallar yordamida bir-biriga bog‘langan millionlab kompyuterlardan iborat.⁴

Internetni rivojlantirish uchun telekommunikatsiyalarning – axborot uzatiladigan kanallarning ko‘p tarmoqli tizimi zarur. Telekommunikatsiya tarmoqlari va tizimlari hozirda texnikaning jo‘shqin rivojlanayotgan sohasini tashkil etadi. O‘zbekiston telekommunikatsiya texnikasini jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish hamda butunjahon axborot tizimidan foydalanishning muhimligini anglab etgan holda telekommunikatsiyalarni rivojlantirish milliy dasturini va Internet imkoniyatlaridan ishlab chiqarish, ta’lim, fan va madaniyatni rivojlantirishda foydalanish samaradorlinini oshirish yuzasidan qator muhim qarorlar qabul qildi va ularni amalga oshirmoqda.

BLITS – SO‘ROV SAVOLLARI:

1. Globallashuv deganda nimani tushunasiz?
2. Globallashuvning ijobiy tomonlari nimalarda ko‘rinadi?
3. Globallashuvning salbiy xususiyatlari bormi?
4. Barqaror taraqqiyot tushunchasi o‘zida nimani aks ettiradi?
5. Global muammolarning paydo bo‘lishiga sabab nima?
6. Global muammolarning qanday turlari bor?
7. O‘zbekiston sharoitida global muammolarning qanday turlari namoyon bo‘lmoqda?
8. Texnika falsafasi deganda nimani tushunasiz?
9. Internet nima?
10. Sun‘iy intellektning qanday foydali tomonlari bor?

TAVSIYA ETILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Shermuhamedova N. Falsafa, darslik – Toshkent: Idris Abdurauf nashr, 2021. 667-

---

⁴ Фролов А.В. Фролов Г.В. Всемирная паутина. Ваш спутник в Интернете. М., 2000. 2-б.

- b.
2. Davronov Z., Shermuhamedova N., Qahharova M., Nurmatova M., Husanov B., Sultonova A. Falsafa. – Toshkent: TMU, 2019. – 375 b.
  3. Saifnazarov I. Muxtorov A., Sultanov T., Usmonov F. Falsafa. Darslik. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot – matbaa uyi, 2021.-424 b.
  4. Madaeva Sh. Shermuhamedova N. va boshqalar. Falsafa – o‘quv qo‘llanmasi. – Toshkent: 2019
  5. Чумаков А.Н. Философия, учебник. – М.:INFRA. 2018. – 320 с.

